

Ali Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun: Osmanlı Saray Teşkilatının Modernleşmesi*

Timaş Yayınları, 2024. 320 sayfa. ISBN: 9786256767089.

AYŞE HİLAL UĞURLU*

Osmanlı Saray Teşkilatı denince akla ilk gelen eserlerden biri, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1945 yılında yayımladığı klasik çalışmadır.¹ Uzunçarşılı'nın Osmanlı saray ve devlet teşkilatlarına dair eserlerindeki kurgusu, kendisinden sonra bu alanlarda araştırma yapan Yusuf Halaçoğlu, İdris Bostan, Ahmet Akgündüz gibi birçok isim için ilham kaynağı olur.² Bu geleneği devam ettiren önemli araştırmacılardan biri de Ali Akyıldız'dır. Akyıldız, Osmanlı finans sisteminden merkez bürokrasisine, Tanzimat dönemi reformlarından bireysel biyografik incelemelere kadar uzanan geniş bir yelpazede kalem aldığı kapsamlı çalışmalarıyla tanınan bir araştırmacıdır. Uzunçarşılı'nın temellerini attığı geleneği devam ettirmekle kalmayıp, arşiv belgelerine dayalı kapsamlı ve özgün analizler sunan Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun* üzerine odaklandığı bu eseriyle, Osmanlı saray bürokrasisi ve Tanzimat dönemindeki dönüşümleri anlamak isteyenler için bütüncül ve referans niteliğinde bir kaynak sunar.

Kitap beş ana bölümden oluşur. *Mabeyn Teşkilatının Gelişimi* başlıklı birinci bölümde önce mabeynin kurum olarak meydana gelişi ve gelişimi; 18. yy başlarından itibaren oluşumu; I. Abdülhamid (h.1774-1789), III. Selim (h.1789-1807) ve II. Mahmud (h.1808-1839) devirlerinde mekansallaşmaya ve geçirdiği reformlar sayesinde saray teşkilatındaki yerinin önem kazanmaya başlaması; Abdülmecid (h.1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) devirlerinde inişli çıkışlı bir seyir takip eden varlığı; II. Abdülhamid (h.1876-1909) devrinde Bab-ı Ali'nin iktidar yetki ve sorumluluklarının Yıldız'a aktarım sürecinin etkin bir nesnesine dönüşmesi; ve son olarak da II. Meşrutiyet sonrası hem mabeynde hem enderunda köklü değişimler ve daralmaya gidilmesine odaklanan bir kurgu içinde ele alınmıştır.

* MEF Üniversitesi, ugurlua@mef.edu.tr

1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1945)

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1948) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965); Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991) İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992); Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2005).

Bunu müteakip mabeyn çalışanlarının günlük yaşamları, sosyal dinamikleri ve mekanları incelenmiştir. Yazar, mabeyn mensuplarının emeklilik şartlarını, çeşitli sosyal kriz durumlarında yaptıkları maddi yardımları, istihdamlarına yönelik geliştirilen politika ve bunun uygulamasındaki sıkıntıları, görevlerinin kendilerine sağladığı nüfuz ve yetkiyi kullanarak başkalarına sağladıkları iltimasları ve mabeynde çalışmanın kendilerine sağladığı muhtelif imkanları seçilmiş örnekler üzerinden anlatır. Bölüm mabeyn mensuplarının çalışma mekanlarına dair kısa bir anlatı ile sonlanır.

Kitabın "Mabeyn Başkıtabeti, Gelişimi, Görev ve Fonksiyonları" başlıklı ikinci bölümü sır kitabetinın kısa bir tarihçesinden sonra 1830'larda bürokrasinin giderek uzmanlaşması ve "padişahın kendisine sunulan tüm maruzata tek tek ve bizzat cevap vermesinin" imkansızlaşmaya başlaması sebebiyle mabeyn kitabetine dönüşümünü anlatarak başlar. Daha sonra kurumsal değişimi tetikleyen bürokratik sorunun en temel ögesi olan padişahın kendisinin onaylaması gereken hatt-ı hümayunlardan, padişah yerine mabeyn başkıtabetinin cevap vereceği iradelere geçiş sürecini detaylı biçimde ele alır. II. Abdülhamid devrinde mabeynin kazandığı öneme paralel olarak bünyesinde ihdas olunan ihtisas katipliklerine dair verilen bilgileri, başkıtabetin görevleri, çalışma sistemi, denetlenmeleri ve çalışanlarının kitabet dışı görevleri konularındaki kısımlar izler. Akyıldız, kitabın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ise mabeyncilerin ve yaverlerin Osmanlı saray teşkilatı içinde ortaya çıkışından başlayarak bu makamların gelişim sürecini, değişen görev tanımlarını, süreç içindeki maaş ve tayinatları ile yanlarında çalışan diğer görevlilere dair bilgiler verir. Beşinci ve son bölüm ise, saray ve mabeynde önemli rolleri olan ancak sarayın saray teşkilatında ana rol oynamayan padişahın hocası, imamı, enderun personeli, mabeyn eczahanesi gibi mabeynin diğer görevlileri ve birimlerine ayrılmıştır.

Kitabın en güçlü yönlerinden biri, Akyıldız'ın 19. yüzyıl Osmanlı tarihi için mevcut olan zengin kaynak çeşitliliğini olabildiğince geniş bir şekilde kullanmış olmasıdır. Bunun yanı sıra kitapta, metne çok sayıda görsel eşlik eder. Yazar kitabın önsözünde özellikle görsel kullanımı konusuna değinerek görsellerin "göze hitap eden ve eseri cazip kılan birer süs" olmadığını, aksine, "aynen dipnotlarda geçen eser, defter, belge ve sair kaynaklar gibi açıklanan konunun daha somut bir biçimde zihinlerde canlanabilmesine yardımcı olan tamamlayıcı veriler" olarak kabul edildiğini ve buna göre seçildiğini belirtir (s.15). Bununla birlikte kitaptaki görsellere bakıldığında, büyük çoğunluğunu metinde ismi geçen kişilerin bugün İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan boy ve yarım portre fotoğrafları ile arşiv belgelerine ait görsellerinin oluşturduğu görülür. Bunlara oranla mekânsal görseller çok daha sınırlı sayıdadır. Fotoğraf seçimlerindeki bu ağırlık dağılımı, mabeyn-i hümayunun çeşitli saraylarla kurduğu mekânsal ilişkiye dair anlatımın sınırlılığına paraleldir. Yazar, *Saraylardaki Mabeyn Daireleri* başlıklı kısa bölümde (s. 108-113) Dolmabahçe ve Yıldız saraylarındaki mabeyn dairelerini hangi katta hangi görevlilere ait odaların bulunduğunu belirterek kısaca tarif eder ancak mabeynin sarayın bütünü ile kurduğu mekânsal ilişkiye dair bir anlatı yahut görsele yer vermez. Bu kısım için seçilen beş fotoğraftan ikisi Dolmabahçe ve Yıldız saraylarındaki mabeyn dairesinin dışarıdan görünüşünü, diğer ikisi Dolmabahçe Sarayı mabeyninde bulunan iki törensel odanın iç görünüşünü, sonuncusu ise aslında metinde yalnızca bir cümle ile mabeyn bölümüne sahip olduğuna değinilen Beylerbeyi Sarayı mabeyninden bir iç görünümü okuyucuya sunar. Yazarın bu seçimleri, mabeynin isminde barındırdığı mekânsallığın anlatıya yansıyamamasına neden olur. Görsellerin çoğunlukla metinle ilişkilendirilmeden sayfalara yerleştirilmiş olması, yazarın önsözde belirttiği görsel kullanım amacını tam anlamıyla desteklemez. Ancak fotoğrafı kullanı-

lan karakterlerin anlatıdaki hâkim rolleri, yazarın kitap kurgusu ve anlatım yöntemine dair ipuçları içerir.

Kitap kurgusunda, önce mabeyn teşkilatının sonra bu teşkilat altındaki çeşitli birim ve makamların ortaya çıkış ve değişim süreçlerini beş ana bölüm ve bunların içindeki alt bölümlenmelerde incelemeyi tercih etmesi yazarı sıklıkla kronolojik olarak ileri geri gidişler yapmak, zaman zaman çeşitli bilgileri tekrar etmek zorunda bırakır. Bunun yanı sıra kurum, birimler ve makamların birbirleriyle ve daha da önemlisi dönemin sosyo-politik gelişmeleri ile ilişkisinin yeterince sıkı kurulamaması zaman zaman okuyucu açısından zorlayıcı olabilmektedir.

Kitap, özellikle II. Abdülhamid devrinde Bab-ı Ali'nin azalan önemine ve sarayın bürokrasideki merkezi rolüne ilişkin önemli bir perspektif sunar. Ancak, bu dönemde devlet kademelerinde yer alan kişilerin girift ilişkiler ağının ve dönemin önemli olaylarının kurum perspektifinden okunmasının eksikliği hissedilir. Bu tür bir yaklaşım, kitabın sunmuş olduğu analizlere ek bir derinlik kazandırabilir ve dönemin idari yapısını daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza katkı sağlayabilirdi.

Yazar anlatısında yoğunlukla mabeynin çeşitli kademelerinde görev almış kişilerin deneyimlerini ve arşiv belgelerindeki bilgileri temel alır. Belgelerin bu yönde bilgileri yönlendirmesi, zaman zaman tekil olabilecek bazı durumların genellenmesi ile sonuçlanabilir. Örneğin II. Abdülhamid'in tahta çıkışının ardından ceyb-i hümayun konusunda yapılan düzenleme ve ıslahatın anlatıldığı bölümde, ceyb-i hümayun katiplerinin "parayla (...) içli dışlı oldukları" ve 1894 yılında bazı yolsuzluk iddialarının gündeme geldiği belirtilir. Konuyla ilgili arşiv belgesinin ışığında kimin ne gibi bir iddia ile kimleri itham ettiği konusu detaylıca anlatılır. (s. 288) Ancak bunun tekil bir olay olup olmadığı, eğer tekil bir olaysa neden bu tarihte bu tür bir iddianın dillendirilebildiği, eğer daha önce de bu tür durumlar olduysa bu konunun ne ifade ettiği gibi konulara açıklık getirmez. Çeşitli pozisyonlardaki mabeyn görevlilerinin görev tanımları yapılırken de benzer bir yaklaşım görülür. Birçok belgeden süzölmüş vazifeler art arda sıralanır ancak bu vazifelerin bir kişiye özgü mü yoksa genele haiz mi olduğu konusu göz ardı edilir. Mesela mabeyncilerin iç ihtiyaçlar konusunda sorumlu oldukları belirtildikten sonra sıralanan görevleri arasında yer alan "yabancı eskiyen şifre anahtarlarının yerine yenisi gönderilmesi", "Kırım'a gelen Rus çarına hoş geldin merasimi için Livadya'ya giderek padişahın mesajının iletilmesi" yahut "yanan Tarabya'daki İngiltere sefaretinin yazlık sarayı için sefere padişahın üzüntülerinin bildirilmesi" gibi maddelerin genel geçerliği şüphelidir. (s. 276) Kitabın genelinde gözlenen, kişisel deneyimlerin bağlama yeterince güçlü biçimde oturtulmadan ele alındığı ve art arda dizildiği anlatı eğilimine en somut örnek ise *Padişah yardımcılığı önerisi ve Said Paşa'nın İngiltere Sefaretine Sığınması* gibi bir alt başlığın varlığıdır.

Kitap, *Mabeyn-i Hümayun* teşkilatının tarihsel gelişimini, yapısını ve çalışanlarını zengin bir kaynak çeşitliliğinden yararlanarak ele almakta ve Osmanlı saray teşkilatına dair özgün bir perspektif sunmaktadır. Akyıldız'ın titiz arşiv çalışması, konuya hakimiyeti ve detaylara verdiği önem bu eseri, Osmanlı bürokrasisinin dönüşüm süreçlerini anlamak isteyen araştırmacılar için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı haline getirmektedir. Ancak, kitabın ağırlıklı olarak betimleyici bir anlatımla sınırlı kalması ve daha güçlü bir analitik çerçeve geliştirme potansiyeline sahip olması, çalışmanın tartışmaya dayalı bir katkı sunma imkânını sınırlandırmıştır. Yine de *Mabeyn-i Hümayun*, Osmanlı saray teşkilatının tarihine dair bütüncül bir bakış sunan ve özellikle 19. yüzyılın sosyopolitik dönüşümlerini anlamak açısından önemli ipuçları barındıran bir çalışma olarak dikkat çeker. Bu nedenle hem Osmanlı tarihi araştırmacıları hem de modernleşme sürecine ilgi duyan okuyucular için temel bir kaynak olma özelliği taşır.